

MOLNÁR DÁVID

Eius est paucis cognita fama viris

Janus Pannonius és Valerian Mader verse Marsilio Ficinóról

Az 1460-as évek második felétől, majd főleg – egy kis szünet után – az 1470-es évek végétől Marsilio Ficino műveinek feltűnő áramlása kezdődött meg Firenze és leginkább Buda között. E szellemi áramlatnak még kritikus visszacsatolásával is találkozunk egy bizonyos Ioannes Pannonius nevű szerzetes fennmaradt levelében.¹ Minden jel arra mutat, hogy a korabeli Magyarországon volt egy olyan szellemi befogadó közeg, amely naprakész és nyitott volt az akkoriban épp hogy feltámadó, akár kurrens és progresszív szellemi irányzatnak is nevezhető neoplatonizmus iránt. A fent említett ismeretlen szerzetesen kívül Ficino jól dokumentálható ismeretségi – és így valamennyire szellemi – köréhez tartoztak még a következők: Janus Pannonius pécsi püspök, Garázda Péter pozsegai prépost és pécsi kanonok, Báthory Miklós váci püspök, Váradi Péter kalocsai érsek, valamint Nicolaus de Mirabilibus domonkos szerzetes, későbbi inkvizítor, végül maga Mátyás király, akinek a firenzei mester három művét is dedikálta, illetve négy neki címzett levele is fennmaradt. Röviden: 1469 és 1496 között, tehát még Ficino életében 34 művéről (az általa kiadott leveleket is beleértve) biztosan tudjuk, hogy Magyarországra kerültek. Ráadásul ezek közül jó néhányat – például nevezetes Plótinosz fordítását és kommentárját – ide küldte el először, vagyis úgy érezte, érdemes az akkori magyar szellemi közegre támaszkodva értő patrónusokat toboroznia Itálián kívül is. Végül ne feledkezzünk meg Báthory Miklós püspök terveiről sem, aki egy budai platonikus iskola megalapítására törekedett, amelynek élére magát Ficinót próbálta elcsábítani.

Ahogy ebből a tömör összefoglalóból is jól kitűnik, nagyon ígéretesen indult a korszak talán legfrissebb filozófiai és teológiai programjának magyarországi meghonosítása. Az 1490-es évekre azonban – először Janus Pannonius halálával meginogva, majd később Mátyás halálával véglegesen – mintha nyoma sem maradt volna a neoplatonikus eszmének. Marsilio Ficino, miközben halála után műveivel egész Európát meghódította, Magyarországon szinte teljesen ismeretlen maradt, és mint számottevő szellemi tényező az 1490-es évekre teljesen el is tűnt hazánkból. Olyannyira, hogy 1588-as versében a trencsényi Valerian Mader úgy ír Ficinóról, mint *olyan régi szerzőről, akinek addigra már híré is kevesen hallották*.²

* A szerző az ELTE kutatója. A tanulmány az OTKA 132376 sz. pályázatának támogatásával készült.

1 Habár ekkoriban már nem tartózkodott Magyarországon, de ehhez lásd még Galeotto Marzio platonizmus-kritikáját az 1489-es *De doctrina promiscuab*an. Gabriella MIGGIANO, „Galeotto Marzio da Narni. Profilo biobibliografico IV”, in *Il Bibliotecario* 36–37 (1993): 94–180. BÉKÉS Enikő, *Asztrológia, orvoslás és fizionómia Galeotto Marzio műveiben*, Humanizmus és reformáció 35 (Budapest: Balassi Kiadó, 2014), 29–95.

2 Lásd alább Mader versének 7–8. sorát.

A magyar irodalom- és filozófiatörténet átka a Ficino-recepcióban is megmutatkozik. Hiába az egy-egy személyhez köthető korai lendület és kezdeményezés, a felkarolt szellemi és intézményi kísérletek az ügyet képviselő patrónusok bukásával vagy halálával maguk is elenyésznek. Mader verse azért érdekes, mert szimptomatikusan mutat rá menderre azzal a nagyjából 120 éves hiátussal, amely Janus Pannonius epigrammája és a trencsényi lelkész költeménye között nyílik meg. Ugyanis hiába a reményteli platonikus kezdet, végül a magyar irodalomtörténet csupán ezt a két verset tudja felmutatni, amelyek Ficinóval – noha csak említés szintjén – foglalkoznak. Mielőtt Mader versét elemeznénk, érdemes Janus Pannonius kétsorosára is vetnünk pár pillantást:

Nuper in Elysiis animam dum quaero Platonis,
Marsilio hanc Samius dixit inesse senex.

(Miközben nemrég Plátón lelkét keresém az Elysiumban, azt mondta a számoszi agg, hogy Marsiliusban van.)³

Hogy pontosan mikor születhetett ez a vers, nem tudjuk. De Janus 1458-as és 1465-ös követjárásakor akár találkozhatott is Ficinóval. Igaz, Ficino az igazán nagy műveit majd csak Janus halála után írja meg, tehát a pécsi püspök ekkor a *Corpus hermeticum* fordításon kívül csak a Plátón-fordításokból ismerhetett volna részleteket. De ez utóbbi olyan nagy munka volt, hogy Ficino majd csak 1484-re zárja le. Mivel Ficino egyetlen befejezett, jelentős műve Janus halála előtt a *Lakoma-kommentár*, amelyet 1469. augusztus 5-én a magyar költőnek el is küldött egy ajánlólevél kíséretében, ezért egyáltalán nem lehetetlen, hogy Janus fenti kis verse egy erre – vagy legalábbis a levélre – küldött rövidke válasz.⁴

Ebből következően felmerül a kérdés, hogy mit keresett Janus lelke az alvilágban? Habár fontos szerepe van a homéroszi, de főleg vergiliusi motívumnak az epigrammában, mégis valószínű, hogy ennél többről van szó, és személyesebb okai is lehettek az „alvilágjárásnak”. Betegségének első tünetleírásai ugyanis 1458-as itáliai követjárása után tűnnek fel a katonáskodó Balázshoz írott versében, majd aztán 1466 márciusától komolyabb tünetekkel is számolhatunk, amelyek valamilyen egyre súlyosbodó tü-

3 Weöres Sándor fordításában: „Elysiumban járva Platon lelkét tudakoltam, / »Marsilióvá lőn« mondta a samosi bölc.” Janus PANNONIUS, „Marsilio Ficinóról”, ford. WEÖRES Sándor, in Janus PANNONIUS, *Magyarországi humanisták*, szerk. KLANICZAY Tibor, 58 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982). JANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia I. Epigrammata. Fasc. 1. Textus*, edidit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), no. 434, 251. Az apparatusban szerepel Ficino és a *Samius Senex* származási helye, vö. Ovidius, *Tristia* 3, 3, 62.

4 A kézíratos hagyomány sem ad túl sok támpontot. A Ficino által küldött kódex megvan ugyan (Bécs, ÖNB, Cod. Lat. 2472, f. 110), sőt a Ficinónak szánt epigramma is olvasható benne, de a szakirodalom általában nem fogadja el Janus autográf bejegyzésének. (Ami már csak azért is valószínű, mert a kódexben olvasható vers grammatikai hibát is tartalmaz.) Ezen kívül két 15. századi kódexben fordul még elő, de ezek sem adnak biztos támpontot (Oxford, Bodleian, MS. Lat. misc. d. 85; Firenze, Biblioteca del Seminario Arcivescovile Maggiore B.V.2).

dőbetegségekre utalnak.⁵ Diagnózis felállítására ugyan nem vállalkoznék, de Janus 1472 márciusi halálát és az epigramma 1469 augusztusa utáni hipotetikus keletkezését, valamint költőnk egészségi állapotának fokozatos romlását is figyelembe véve, nyugodtan feltételezhetjük, hogy az antik toposzt olyan lázrohamok, sőt víziók is megtámogathatták, amelyek során Janus úgy érezhette, az alvilág szélére sodródott.⁶ S ha már ott volt, körbe is nézett. Platónt pedig nem kereshette más, mint Ficino miatt.

Ficino levelét összeolvasva Janus versével a levél további két részletet tartalmaz, amelyek csak megerősítik azt a feltevést, hogy költőnk erre szánt válaszként is értelmezhetjük a kis epigrammát. Az egyik, hogy Ficino nemcsak *kiváltképp platonikusnak* nevezi (*Platonicus es apprime*) Janust, hanem ettől nem teljesen függetlenül olyan platonikusnak gondolja, akinek – értő fülekre számítva – elő is adhat *platonikus dolgokat* (*Platonica ad Platonicum retulerimus*). A másik pedig, hogy ha Janus volt az, akinek sikerült a múzsákat visszavezetnie a Dunához, akkor ő lesz majd az is, aki Platónt szintén visszavezetheti ide: *Ita qui primus ad Histrum redegit Musas, eodem primus rediget et Platonem*.⁷ Ez meg is magyarázza, miért kereste Janus épp Platón lelkét az alvilágban: talán azért, hogy visszavezesse a Dunához.

Itt ismét egy fontos kérdés merülhet fel Ficino soraival kapcsolatban: miért a *redigo* szót használja? Leveléből azt is tudjuk, hogy olvasta Janus elégiáit (*ac tue nobis elegie probantur*), márpedig akkor ismerhette a *De se aegrotante in castris* című elégiájának a végén (117–118. sor) található sírversét is, amelynek az eleje szerint „itt nyugszik Janus, aki a babérkoszorús istennőket a hazai Dunához először vezette el a Helikonról” (*Hic situs est Ianus, patrium qui primus ad Histrum, duxit laurigeras, ex Helicone, Deas*).⁸ Jankovits László hívta fel a figyelmet arra, hogy míg itt Janus saját elsőbbségét hangsúlyozza, addig Ficino mind a múzsák, mind pedig Platón esetében a *visszahozatalt*. Vagyis „Janus az ő szemében Ovidius művét ismétli – ezen belül is, feltehetően, a száműzetésben született Ovidius-műveket”.⁹

5 BOLLÓK János, *Asztrális misztika és asztrológia Janus Pannonius költészetében* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2003), 106–107.

6 *A Conquestio de aegrotationibus suis* című verse szerint se éjjel, se nappal nem tud pihenni, kerüli a jó-tékony álmot, helyette ébren van és borzalmas képek gyötrik: „At sopor almus abest: nec luce aut nocte quiesco, / Sed vigil horrendis vexor imaginibus.” Az *Ad somnubum* hasonló leírással találkozunk: hosszas álmot csalogatva gyakran zárja le és szorítja össze szemhéjait, de hiába, az alvás minduntalan kisiklik alóluk és helyette szemei előtt iszonyatos szörnyek (*dira monstra*) és alvilági árnyak (*Stygiae effigies*) lebegnek. A verseket mindazáltal csak óvatosan szabad konkrét referenciának tekinteni Janus egészségét illetően, különösen azért, mert a vergiliusi alvilágjárásban a szörnyű árnyak ugyanúgy szerepelnek, mint a boldogok helye, az Elysium.

7 Eredeti levél: Paulus Oskarius KRISTELLER, *Supplementum ficinianum*, 2 vol. (Florentia: Olschki, 1973), 1:87–88. Magyar fordítása: Marsilio FICINO, *A szerelemről: Kommentár Platón A Lakoma című művéhez*, ford. IMREGH Monika, Libri operis magni (Budapest: Arcticus Kiadó, 2001), 5.

8 JANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia II. Elegiae. Fasc. 1. Textus*, edidit Iulius MAYER similia addidit Ladislaus TÖRÖK (Budapest: Balassi Kiadó, 2014), No. 27, 139–145.

9 JANKOVITS László, *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében*, Humanizmus és reformáció (Budapest: Balassi Kiadó, 2002), 146. Ugyanakkor itt érdemes megjegyezni, hogy Janus nagyon is tisztában volt vele, honnan hova folyik a Duna, hiszen nem lehet véletlen az *ad Histrum patrium* szerkezet sem. Hangsúlyozza, hogy a Duna hazai szakaszáról van szó, ahova a múzsákat elcsalta. Így a Duna folyásának alsó szakaszát „meghagyja” Ovidiusnak.

Ráadásul Ovidius maga is csak a második, vagyis a második-első volt, mert az első-elsőnek Orpheuszt tekintjük.¹⁰ Tehát Ficino Janusra mint Ovidiushoz képest második-első költőre és Orpheuszhoz képest második-első platonikusra (vagy harmadik-első költőre is?) utal.¹¹ Ami összekapcsolja az északról jött Janust az ókori nagyságokkal, thrák és balkáni mivoltuk. Orpheusz thrák volt, Ovidius köztük élt, Janus pedig a hajdani barbárok földjéről származott.

De talán nem véletlenül jut eszünkbe Vergilius Aeneasának alvilágjárása sem (*Aeneis* 6, 713–896). Útjának vége felé Aeneas a látványtól elhűlve tudakolja apjától, hogy miféle embertömegtől morajlik (*strepit murmure*) a Léthé melletti mező. Erre Anchises azt válaszolja, hogy olyan lelkek ezek, akiknek a végzet egy másik, új testet szánt (*animae, quibus altera fato corpora debentur*), amit magukra öltve most újjászületve térhetnek vissza a tunya testek földi körforgásába (*reverti ad tarda corpora*). Vergilius még egy tömör platonikus kozmológiát és eszkatológiát is ad Anchises szájába (*Aeneis* 724–751), aki aztán a testet öltetni készülő hősök lelkeire rámutatva, felvázolja a Római Birodalom dicsőséges jövőjét. És talán ezen a motívumon keresztül lehet megválaszolni azt a másik kérdést is, hogy Janus miért éppen Püthagorasz lelkétől tudakolja, merre keresse Platont az Elysiumban (ahol Vergilius szerint a megtisztult lelkek élvezik túlvilági életüket). Egyrészt mert a lélekvándorlás tanát az ő nevéhez kötötték,¹² másrészt pedig, mert akár a ficinói *prisca theologia* (ősi teológia) eszményét is sejthetjük mögötte.

Arról, hogy lehetett-e Janusnak ez utóbbiról tudomása, semmi biztosat nem állíthatunk. Azt azonban tudjuk, hogy Ficino 1469-re már nemcsak kidolgozta *prisca theologia*ját, hanem Firenzében nyilvános előadásokat is tartott Platón *Philebos*záról. Ennek kommentárjával már 1469 előtt elkészült, és ebben meg is adja azon ősi teológusoknak a sorát, akik által ugyanaz az isteni bölcsesség hagyományozódott tovább Zoroaszterrel kezdve Hermész Triszmegisztoszon, Orpheuszon, Aglaophamoszon, Püthagoraszon át egészen Platónig.¹³ Talán csak véletlen, de Anchises történelmi hőseinek kronologikusan lineáris sora jól rimel a *priscus theologus*ok sorára is (Janus verse kapcsán ezért is adja magát sok-

10 Uo., 149–150.

11 A Janus–Orpheus hasonlathoz lásd még Janus saját költeményét Henrik német költőhöz, amelyben szerényen verébhez hasonlítja magát a hatyú Orpheushoz képest. JANI PANNONII *Opera... I. Epigrammata*, No. 453, 259–261.

12 A pisai egyetem alig pár évvel Ficino *Theologia platonicá*jának megjelenése után, nyilvánosan is elítélte a lélekvándorlás tanát. Talán Ficinónak a püthagoreus eszmékre visszavezetett vegetarianizmusa is a lélekvándorlásban való hitét mutatja. Lásd még: James HANKINS, „Marsilio Ficino on Reminiscentia and the Transmigration of the Soul”, *Rinascimento* 45 (2005): 3–17, 11–12; Christopher S. CELENZA, „Pythagoras in the Renaissance: The Case of Marsilio Ficino”, *Renaissance Quarterly* 52 (1999): 681–699; Brian OGREN, „Marsilio Ficino, Circularity and Rebirth”, in *Renaissance and Rebirth: Reincarnation in Early Modern Italian Kabbalah*, eds. Hava TIROSH-SAMUELSON and Giuseppe VELTRI, *Studies in Jewish History and Culture* 24, 238–263 (Leiden–Boston: Brill, 2009).

13 Marsilio FICINO, *The Philebus Commentary*, ed., trans. Michael J. B. ALLEN, *Medieval and Renaissance Texts and Studies* 226 (Tempe: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, 2000), 12, 180–181; Michael J. B. ALLEN, „At Variance: Marsilio Ficino, Platonism and Heresy”, in *Platonism at the Origins of Modernity: Studies on Platonism and Early Modern Philosophy*, eds. Douglas HEDLEY and Sarah HUTTON, *International Archives of the History of Ideas* 196, 31–44 (Dordrecht: Springer, 2008).

kal inkább a vergiliusi alvilágjárás, mint a homéroszi). Ficino szerint Püthagorasz épp a Platón előtti láncszem. Janus tehát Platónt keresve Püthagoraszot találja meg, aki ugyanannak az ősi bölcsességnek a hordozója, mint Platón. Platón lelke azonban már nincs az Elysiumban, mert Ficinóban öltött új testet, tehát így a *prisci theologi* legutolsó láncszemének számít a firenzei mester. De ugyanennek a sornak egy korábbi láncszeme nem más, mint Orpheusz. Az az Orpheusz tehát, aki Ficino számára egyszerre platonikus költő és filozófus!¹⁴ Ha tehát levelében Ficino a reinkarnálódott „platonikus” Orpheuszt szólította meg Janusban, akkor Janus magát az új testbe bújó Platónt Ficinóban.

És ha mindezt összefésülve olvassuk újra Janus epigrammáját, nemcsak a fenti értelmezés lehetőségét látjuk zseniálisan összesűrítve egyetlen disztichonba, hanem Janus még csavar is rajta egy et, amikor Ficinót Platón lelkének nevezi, hiszen így maga Ficino lesz az, aki a Dunához végül is visszavezeti Platónt.¹⁵ Janus így szerényen csak közvetítőnek tünteti fel magát Ficino mellett. A múzsákat természetesen elvezeti a Dunához és a Drávához, ám Platónt átengedi Ficinónak. Ráadásul az Orpheusz-hasonlatot még tovább árnyalhatjuk, hiszen magára Ficinóra is Orpheuszként tekintettek a kortársak.¹⁶ Így pedig Ficino mint Orpheusz Januson mint második Orpheuszon keresztül vezeti vissza Platónt a Dunához, aki Orpheuszként már járt is itt sokkal régebben. Összefoglalva: Janus hiába kereste Platónt, csak Ficinót találta meg, akinek a könyve viszont már meg is érkezett Pannóniába.

Janus verse után 1588-ban bukkan fel Ficino neve egy másik magyarországi költeményben, Valerian Madernél,¹⁷ a Galgócon, Mantskovit Bálintnál kinyomtatott vers-

14 Legrészletesebb összefoglalóját lásd: D. P. WALKER, „Orpheus the Theologian and Renaissance Platonist”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 16, no. 1–2 (1953): 100–120.

15 A fentiekhez aztán jól illeszkedik Báthory Miklós váci püspök másfél évtizeddel későbbi kísérlete, aki majd magát Ficinót próbálja Budára elhívni, hogy ott egy platonikus iskolát szervezzon meg és vezessen. Vagyis miután Janus elbukott, Platónt már nem Ficino könyveiben, hanem Ficino testében igyekszik visszacsalogatni a Dunához. Dávid MOLNÁR, „»Many laughed at the thought of this illustrious young man reading books«: About Miklós Báthory’s Library and His Cicero-Codex” in *Hungarian Historical Review* 8, no. 3 (2019): 573–593.

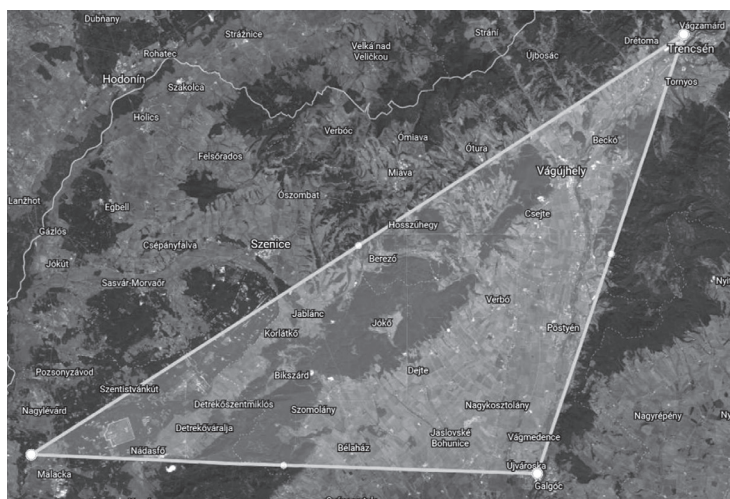
16 Lásd például Naldo Naldi egyik versét, amely szerint Ficinóban maga Orpheusz született újjá. Angelo Poliziano pedig azt írja Bartolomeo Fonzióknak egy – korábban ráadásul Janus Pannoniusnak tulajdonított versében –, hogy gyakran hallgatja Ficino előadásait az égi titkokról, amelyet Orpheuszként kísérlantján. KRISTELLER, *Supplementum...*, 2:262, 2:282–283; ALLEN, „At Variance...”, 35.

17 Szlovák eredetű nemesi családban született 1558. május 19-én (a család címeréről több vers is található könyvében). Apja Mikuláš (Nicolaus) Mader trencsényi polgármester volt. Valeriannak két fiútestvére volt: Mikuláš (Nicolaus) és Jozef (Josephus). Elemi tanulmányait Sempitén kezdte meg, majd 1573 és 1579 között Trencsénben, Bártfán és Zsolnán tanult. Trencsénben Petrus Barossius volt a tanára, aztán Bártfán Jeszenszky (Jessenius) Simon támogatásával Thomas Fabernél, Georg Radaschinnál, Severin Scultetinnél pallérozódott, míg Zsolnán Nicolaus Colacinatus volt a tanára. Mader *Hodoeporicon, sive peregrinatio in Transsylvaniam* című verse alapján, amelyet *ex schola Patakina* írt, valószínűleg Kolozsváron és Sárospatakon is tanult 1579–1580-ban. Ekkor tért vissza Trencsénbe, ahol iskolamesterként és lutheránus lelkészként tevékenykedett. 1582-ben nősült, feleségét Dorotheának hívták. Lelkipásztor volt Beckón (1582), Kiripolcban (ma Egyházhely, 1586–1588), majd egy levél szerint 1600. március 21-én már ismét Trencsénben működött. Utolsó információnk róla, hogy 1605-ben Márkusfalván volt lelkész. Egy fiáról és egy lányáról tudunk, akik 1586 előtt, még gyermekkorukban meghaltak. BORSA Gedeon, „XVI.

gyűjtemény egyik darabjaként. A kötetet Balassa Istvánnak, Balassa Menyhért fiának dedikálta egy ajánlólevéllel. E levélen kívül Mader 79 költeményét tartalmazza a könyvecske, valamint 11 verset különböző szerzőktől Madernek címezve. A kötet végén *Libellus adoptivus* címmel 27 neki írt verses művet és négy levelet közöl barátaitól.

Külön érdekességét az a jó értelemben vett „provincialitás” adja, amely Mader lokális kapcsolati hálójából ered. A könyvben szereplő nagyjából 60 címzett–szerző, akik Mader szűkebb intellektuális hálózatát alkotják, még Bocatius köréhez képest is egyfajta vidékiességet mutatnak. Ugyanakkor ez a „falusi” *respublica intellectualis* épp úgy szerveződik meg, mint Bocatiusé vagy akár Justus Lipsiusé, csak kisebb területet fed le. Az elemek egymáshoz fűződő viszonyából, kapcsolatából kirajzolódó mintázat ugyanolyan lesz „felülnézetből”, mint a területileg és számosságuk szerint is nagy kiterjedésű hálózatoké. Mader irodalomközösségi hálózata azonban európai hírű tudósok és államférfiak helyett falusi tanítókból, lelkészekből és helyi potentátokból fűződik össze.

A kötet költeményeinek keletkezési idejét figyelembe véve és Mader tartózkodási helyeit légvonalban összekötve nagyjából egy háromszöget kapunk, amely jól szemlélteti Mader viszonylag szűk mozgásterét, „hatósugarát”. Ennek a kerülete kb. 200 km, míg a területe 1500 km². (Csak összehasonlításképpen: ha ugyanezt az elnagyolt térképet felrajzoljuk a sok szempontból hasonló, szintén szlovák származású Filiczki János tartózkodási helyeivel, akkor már 2500 km-t és 245,000 km²-t kapunk.)

1. ábra: Mader tartózkodási helyeinek területe

századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban”, *Magyar Könyvszemle* 80 (1964): 164–165; Miloslav OKÁL, „Život a dielo Valeriána Mádera”, *Literárnomúzejný Letopis* 20 (1986): 144–176; CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM): Proszopográfiai rész I: A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610) I/2: M–R* (Budapest: MEDiT Kiadó, 2015), 6–7.

Ahogy a versgyűjtemény címe is mutatja, szerzőnk *a költészet iskolai gyakorlatainak könyvecskéjét a versfaragás mesterségének újoncai számára* szánta példatár gyanánt, amelyből elsajátítható, tökéletesíthető, megszerethető és megjegyezhető az alkalmi költészet *ars versificatoriája*.¹⁸

In libellum medicum, Marsilii Ficini

- Poeonias studio qui vult volitare per artes
 Et medicas aegris applicuisse manus.
 Herbarum varias multarum noscere vires,
 Et cupit humanis, pharmaca ferre malis.
 5 Docta terat manibus docti monumenta Ficini
 Quae scripsit Latio sedulus ille stylo.
 Est vetus ille quidem, quem nos modo diximus author,
 Eius et est paucis cognita fama viris,
 Attamen antiquis quae sunt fabricata sub annis
 10 A scriptis non sunt illa minora novis.
 Nostra etiam multos medicos licet afferat aetas
 Seu Latium seu quos Teutonis ora foveat.
 Idcirco non est hic despiciendus ab alto,
 Omnia non uni dat sua dona Deus.
 15 Qualia vix alii scriptis meminere disertis
 Horum Marsilius multa Ficinus habet
 Ergo cui valetudo placet, longaevaue vita,
 Hinc discat morbos arte fugare suos.
 Dignus honore, vir est medicus medicinaque iusto,
 20 Ergo etiam iusto est dignus honore liber.

(Marsilio Ficino orvosi könyvére. Aki gyógyító tudományok segítségével akar buzgón szárnyalni és a betegnek gyógyító kezet nyújtani, és szeretné a sok-sok fű különféle erejét megismerni, valamint az emberi bajokra orvosságokat nyújtani, [az] koptassa a tudós Ficino tudós írásait, melyeket latin stylusszal¹⁹ írt ez a buzgó [szerző]. Régi ugyan az imént említett szerző, és híré is [csak] kevesen hallották, de azok a művek, amelyeket régi időkben alkottak, az újabban írt művek miatt mégsem lesznek jelentéktelenebbek.)

18 Valerianus MADER, *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum, propter tyrones artis versificatoriae, ut quomodo ea comparanda, promovenda, amanda, et conservanda sit, Exemplum capiant, in lucem editus* (Galgóczi: Typis Valentini Mantskovit, 1588), 69–70. – RMNy 611. Egyetlen példánya az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található (*35.X.164) Hieremias Sartorius trencsényi iskolamesternek dedikálva, aki két versével is szerepel a könyvben: „Medicinae licentiató d. d. hunc libellum amicitiae ergo Hieremias Sartorius jam scholae Trenchiniana pastore 14. Junij Anno D. 1588”. A verset betűhíven közlöm, annak ellenére, hogy a központozás nem tűnik megfelelőnek.

19 A *Latio stylo* nem egyszerűen ’latin’-t jelent, hanem ’itáliai’-t, vagyis itt céloz rá Mader, hogy a szerző olasz. A 12. sorban a *Latium* is nyilvánvalóan Itáliát jelent, míg a *teutonis ora* Németországot.

bek. Habár a mi korunk is sok orvost ád, akiket Latium vagy a teuton vidék pártfogol, azért nem kell őt lenézni, nem egynek adja minden ajándékát Isten. Ezekről [a dolgokról] más alig emlékezett meg érthető írásokkal, míg Ficinónak sok [ilyenje] van. Tehát akinek tetszik az egészség és a hosszú élet, ebből a remekműből megtanulhatja előzni betegségeit. Joggal tiszteletre méltó az orvos és az orvoslás is, így hát a könyv is joggal méltó a tiszteletre.)

Az alkalmi költemények példatárában Mader egyetlen könyvhöz/könyvről/könyvbe írt költeménye ez a Ficino-vers. Maga a költemény az *alkalmi vers* alműfajának egy jellegzetes példája: egy *epigramma liminarium*, magyarul talán „küszöbversnek” fordíthatnánk.²⁰ Jellemzően egy könyv elején található paratextus, amely – mint egy ajtónálló – beengedi az olvasót a főszövegbe. Funkciója szerint egyrészt valamiféle bevezető ajánlás, amely a leendő olvasót, mintegy irányt adva neki, felkészíti arra, ami a könyvben várja. Másrészt a dedikáló az ajánláson keresztül a saját pozícióját, státuszát finomítja abban az intellektuális közegben, amelybe az ajánlott művön keresztül bekapcsolódhat.

Mader költeményéhez hasznos fogalmi fogódzót találhatunk Gérard Genette paratextus-elméleti klasszikusában, a *Seuils*-ben, amelyben különbséget tesz az ajánlás kétféle szerzői aktusa, a *dédier* és a *dédicacer* között. Az előbbi során magát a művet mint produktumot (vagyis az összes példányát egyenként) ajánlja fel egy adott személynek vagy személyeknek, míg a második esetben egy műnek csupán egy példányát dedikálja egy konkrét személynek. Az előbbi egy absztraktabb, hivatalosabb szintje a dedikáló és címzett közötti kapcsolatnak, nem feltételez személyes ismeretséget (bár nem is zárja azt ki) és személyes jelenléte. A *dédicacer* viszont jellemzően olyan személyes interakció, amelynél a dedikáló jelenlévőként adja át a példánnyal együtt az írott sorokat a címzettnek.²¹ (Ez utóbbi a dedikáció-hierarchiában szükségképpen alacsonyabb szintre kerül, hiszen egy általánosságban már dedikált művet disztribuíál további ajánlással a szerző.)

Ha a Mader-kötet versei alapján joggal feltételezzük, hogy szerzőnk a fenti verset sem csupán kiadandó könyve számára írta 1588-ban, akkor a genette-i értelemben vett *dédicacer*-ről van szó, vagyis Mader egy könyv példányába szánta (írta?) ezt a húszsoros költeményt. Ugyanakkor az sem lehetetlen, hogy a *dédier* értelmében egy jövőbeli Ficino-kiadás elejére szánt paratextuális költeményről van szó, vagy legalábbis annak mintájáról. Azt sem nehéz kitalálni, hogy mely Ficino-könyvről van szó: ez csak a *De vita libri tres* lehet, amelynek Kristeller csak 1584-ig 27 kiadását sorolja fel.²² Ráadásul a korabeli Magyarország és Erdély könyvgyűjteményeiben – ismereteink szerint –

20 Ezzel kapcsolatban lásd: Harm-Jan VAN DAM, „Poems on the Threshold: Neo-Latin carmina liminaria”, in *Acta Conventus Neo-Latini Monasteriensis Proceedings of the Fifteenth International Congress of Neo-Latin Studies (Münster 2012)*, eds. Astrid STEINER-WEBER and Karl A. E. ENENKEL, 50–81 (Leiden–Boston: Brill, 2015).

21 Gérard GENETTE, *Paratexts: thresholds of interpretation*, tr. Jane E. LEWIN, foreword by Richard MACKSEY, Literature, Culture, Theory 20 (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 117–143, hozzáférés: https://www.worldcat.org/title/paratexts-thresholds-of-interpretation/oclc/553650258&referer=brief_results.

22 KRISTELLER, *Supplementum...*, 1:LXIV–LXVI.

hét, 1588 előtti példánynak nyoma is maradt.²³ Ez egész jó arány, Mader mégis azt állítja, hogy *eius fama est cognita paucis viris*, vagyis „híre csak kevés ember ismeri”. (Ha ez nem pusztán egy humanista összekacsintás az elképzelt vagy valóságos könyvtulajdonossal, aki birtokolhatta a Ficino-könyvet, akkor el kell hinnünk Madernek, hogy az 1580-as évekre hazánkban Ficino már egy elfeledett szerző.)

Mivel Mader ezt a versét egy szerkesztett kötetben adta ki, annak is nagyjából a közepén, ezért a vers nyilvánvalóan elveszítette *liminarium*, és ezzel együtt paratextus jellegét is, hiszen a liminalitás csak addig érvényes, amíg a vers megtartja eredeti helyzetét, jelen esetben a feltételezett Ficino-könyv elején.²⁴ Ahogy ugyanaz a vers új pozíciót vesz fel egy szerzői kötetben, úgy a versfaragás gesztusa és célja is átalakul: ajánlás helyett immár mintaként funkcionál.²⁵ Itt felmerülhet a kérdés, hogy milyen iskolás mintának szánta ezt Mader? Egy általános könyvajánlónak, egy orvosi könyv ajánlójának, vagy a *De vita libri tres* ajánlásának? Ez utóbbit jó eséllyel kizárhatjuk, hiszen nem árulja el, melyik Ficino-műről van szó. Vagy egy fiktív, paratextuális ajánlasként képzeljük el valamelyik *De vita* kiadás bevezetéséhez? Akárhogy is közelítünk a vershez, mintaként csak úgy működtethető, ha a könyvajánlás műfajának valamiféle gyakorlati poétikáját vezetheti le belőle az olvasó. Vagyis a szerző dicséretén túl verselje meg röviden azt is, hogy miről szól az ajánlott könyv, milyen céllal íródott, és mi lehet a haszna.

Eredeti pozíciójukban az ilyen típusú liminális költemények a humanista költő ön-reprezentációjának fontos kellékei. Ezért műveltségét csillogtatva Mader is olyan finom utalásokkal igyekszik élni, amelyeket jó eséllyel képes dekódolni a kellőképpen eruditus olvasó (lásd például a vers grécizmusait a *pharmaca*, vagy a kötet címének *poeseos* kifejezésében). Általánosságban elmondható, hogy a 16. században sokkal többre becsülték a mai szemmel sokszor öncélúnak tűnő, antik utalásoktól hemzseggő alkalmi költeményeket és ezen belül a Mader-féle liminális verseket is, mint amennyire ezt a romantikán pallérozott esztétikai ítélőerőnk alapján elvárnánk. Az is nyilván-

23 Összegejtve az *Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* köteteiből. – Hans Dernschwam és Zsámboky János (ez utóbbinál három teljes kiadás is megtalálható: Bazel 1529, Vellece 1548, Lyon 1566) 16. századi könyvtárán kívül is maradt nyoma a *De vita* példányainak. Igaz, az ismert katalógusok újabb keletűek, amiből nem lehet megállapítani, mikor és honnan kerültek oda, de így is jól mutatják, hogy viszonylag gyakori könyvről lehetett szó (zárójelben a katalógus évszáma): Radvánszky László (1750): Bazel 1532; pozsonyi jezsuita kollégium (1639): Párizs 1547; turóci jezsuita rendház könyvtára (1704): Lyon 1567. A következő helyeken maradt még nyoma, de ezek nem jelölik a kiadás évét, így akár 1588 utániak is lehetnek: kolozsvári unitárius kollégium (1675); Michael Halicius könyvtára (1674); nagyenyedi református kollégium (1679–1680); debreceni református kollégium (1706); Esterházy Pál (1713); eperjesi ferences könyvtár (1750).

24 Innen közelítve viszont Janus verse is paratextuális pozícióba kerül a fent említett *Cod. Lat. 2472*-ben. Habár nem Janus kezétől származik, mégis épp olyan funkcióban találja magát, mint Mader Ficino-verse, vagyis ajánlasként olvasható, amely az ajánlott könyv szerzőjét dicséri. Így a 120 éves íven mindkét ismert Ficino-versünket összeköti ez a liminalitás.

25 Bevett gyakorlat, hogy a szerző alkalmi költeményeit – és így a *liminarium*okat is – összegejtí, kiválogatja, akár át is írja, vagy javítja, hogy egy szerkesztett kötetbe rendezve kiadhassa. Mader földíje, Filiczki János 1614-ben *Προσφώνησεις* (Ajánlások) cím alatt adta ki a könyvekhez, disszertációkhoz írt verseit *Carminum liber* kötetében.

való, hogy alapvetően másképp olvastak, és mást is vártak egy szerkesztett szövegtől. A szerző és a címzett sokkal érzékenyebb volt a társadalmi, ezen belül is az intellektuális státuszokra, amelyeket jól felépített inventív, mégis szigorú szabályokkal kötött szövegeken keresztül nemcsak reklámoztak, hanem jóleső büszkeséggel dekódoltak is. Ezek a versek úgy voltak privátak, hogy általában nélkülözték a személyességet, s egy szűkebb, jól behatárolható intellektuális kör érdeklődésére számíthattak. Intellektuális társasjátéknak, kirakónak vagy akár sportnak tűnhet, amelyben a feldobott – ha úgy tetszik, passzolt – labdákat hol könnyebben, hol nehezebben, de kellő iskolázottsággal le lehetett ütni.

Ehhez a „humanista puzzle”-höz a következő támpontokat sikerült összeszednem, ami valamennyire azt is jelzi, hogy költőnk a műfaji követelményeket sem szem elől tévesztve saját kútfőből dolgozott. Mader versének első négy sora rögtön felidézhette az olvasóban iskolai élményeit, Homérosz *Iliász*ának 5. könyvét, ahol maga a gyógyító isten, Παιήων *per artes Paeonias* orvosolta Hadész és Arész sebesülését. (Haloványan a szintén iskolás célra készült *Ilias Latina* [350–351] is emlékeztet erre: *quem doctus ab arte paterna Paeoniis curat iuvenis Podalirius herbis*.) A második sor *applicuisse medicas manus* kifejezése a *Corpus Tibullianum* egyik Sulpicia-verséből (3. könyv 10. vers) lehet ismerős. Ennek a 16. század végéig több száz kiadását ismerjük, és jó pár humanista versében is találkozhatunk valamilyen variációjával,²⁶ tehát Mader egy szinte közhelyszerűen ismert verssort variál. Ugyanakkor jó eséllyel Madernek volt közvetlenebb forrása is, méghozzá a babérkoszorús költő, Georg Sabinus elégiája, amelyet Dorothea von Preußen, dán hercegnő halálára komponált, és – számos kiadásán túl – a königsbergi dóm síremlékére is felvésték. Ennek a 12. sora pontosan ugyanaz, mint Madernél: *et medicas aegris applicuisse manus*.²⁷ A másik feltűnő sor a versben egy szentencia, amely szintén egy homéroszi részre vezethető vissza (*Od.* 8.167–177), ahol a phaiákok földjén Odüsszeusz azt magyarázza az őt ócsárló Eurüalosznak, hogy „nem kaphatunk meg minden jót az istenektől”: οὕτως οὐ πάντεσσι θεοὶ χαρίεντα διδοῦσιν ἀνδράσιν, οὔτε φνὴν οὔτ’ ἄρ φρένας οὔτ’ ἄγορητύν („így hát az istenek nem adnak minden embernek jó alakot, észt és ékesszólást is”). Vagyis Eurüalosznak ugyan kiváló külső adatott, de emellett cserébe bárgyú elme is (νόος ἀποφώλιος). Vergilius nyolcadik eklogájában (63. sor) is ugyanez a gondolat olvasható: *Non omnia possumus omnes*. Lucanus *Bellum civilé*jében is felbukkan (2.146) *non uni cuncta dabantur* alakban, valamint Titus Liviusnál is (*Ab urbe condita*, 22.51.4): *non omnia nimirum eidem di dedere*. A 16. századra már köz-

26 Csak a legismertebbek közül említve néhányat: Battista Mantovano, Helius Eobanus Hessus, Benedetto Varchi, vagy Elizabeth Jane Weston.

27 A sok kiadás közül az 1578-as javított edíciót használtam: Georgius SABINUS, *Poëmata* [...] (Lipsia: [Iohannes Steinman], 1578), 173. Ezt a reminiscenciát csak felerősíti a nyomdász Crato Mylius két magyarázó sora is a kötet 482. oldalán: „Pharmaca quo nemo miscente peritius aegris, / Paeonia medicas applicat arte manus.” Hogy ezek a szófordulatok mennyire általánosak lehettek a korabeli humanista költészetben, jól mutatják Tobias Aleutner – a Mader sorokat kísértetiesen idéző – kicsit későbbi epigrammájának eleje is, amelyet Georg Seiler frankfurti orvosprofesszornak írt: „Salve, Paeoniam celeber Seilere per artem, / Docte aegris medicas applicuisse manus.” Tobias ALEUTNERUS, *Epigrammatum miscellorum chilias* [...] (Lignic: Nicolaus Sartorius, 1608), 150.

helyes, iskolás bölcsességgé érik, tehát Mader nem véletlenül szúrja be a versbe. Talán a legjobb példa Luther *De servo arbitrió*jának elején olvasható, amely a homéroszin kívül a Lucanus- és Vergilius-féle latin változatokat is megemlíti, amit kiegészít Pál szavaival (1Kor 12, 4): *non uni dat cuncta deus, nec omnia possumus omnes, seu ut Paulus ait, distributiones donorum sunt, idem autem spiritus*.²⁸ Mader verséhez különösen jól illik még az idősebb Joachim Camerarius *Ad lectorem* című prelimináris epigrammája az *Opuscula aliquot elegantissima* elején, ahol ő is a fenti szavakkal mentegeti magát: *non uni dat cuncta Deus*. Mader sorai annyiban térnek el a fentiektől, hogy ezt a gondolatot nem emberre, hanem a megfoghatatlanabb korszakra (*aetas*) vonatkoztatják, tehát a ki-váló embereket is mint ajándékokat osztja szét az Isten a különböző korokban.

Összefoglalva: nehéz lenne megítélni, Madernek mennyiben volt igaza, amikor Ficinóról mint régi és ismeretlen szerzőről írt, azonban a magyar irodalom és filozófiatörténet emlékei utólag mégiscsak őt igazolják. A saját és Janus Pannonius versén kívül nem ismerjük más nyomát a firenzei filozófusnak. Mader verse pedig most már majdnem 450 év múlva is épp úgy szólítja meg az olvasót, mint akkor, Ficino könyvén keresztül önnön erudícióját is hirdetve. Vagyis a kíváncsi olvasó Madertől versírást, míg Ficino könyvéből hosszú, egészséges életet tanulhat.

Summary

DÁVID MOLNÁR

Eius est paucis cognita fama viris

Janus Pannonius' and Valerian Mader's poem about Marsilio Ficino

From the end of the 1470s, a remarkable flow of Marsilio Ficino's works started between Florence and Buda. It is certainly known that Ficino sent his 34 writings (letters, translations, commentaries and main works) to Hungary until 1496. In addition, Miklós Báthory planned to establish a Platonic school under the direction of Ficino in Buda in the 1480s. After all this, more than surprising is the lack of reception of the Florentine master's works in Hungary. Except for the two-line epigram of Janus Pannonius, the only known author is a certain Valerian Mader, a pastor of Trencsén (today Trenčín, SK), who, 120 years later in 1588, mentioned at least the name of Ficino. The paper deals with these two preliminary poems and the inexplicable silence around Ficino in the fifteenth–sixteenth-century Hungary.

28 A korszakból jó példa lehet még Agnolo Firenzuola sokkal profánabb parafrázisa is, aki a tökéletes nőt négy pratói hölgy alkatrészeiből állítja össze, mert mint mondja: „Gli Iddii non hanno dato ogni cosa a ognuno, ma a chi l'ingegno, ad altri la beltà, a molti la forza, a pochi la grazia e le virtù a rari.” (Az istenek nem adtak oda mindenkinek mindent, hanem valaki észet, más valaki szépséget kapott, sokan kaptak erőt, míg bájít csak kevesen, viszont erényt szinte senki sem.) Agnolo FIRENZUOLA, *A női szépségről*, ford., utószó MOLNÁR Dávid, *Italianistica Hungarica* 4 (Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor Kiadó, 2010), 20.